

Lina Balčiūnaitė, Ilona Mickienė

ČEKIŠKIEČIŲ ANTROPONIMAI

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjami vienos apylinkės asmenvardžiai, apie kurių kilmę, darybą, paplitimą lietuvių antroponimikos darbuose nėra kalbėta.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: antroponimai, pavardžių slavinimas, senieji dvikamieniai asmenvardžiai, patroniminės, nepatroniminės, pravardinės kilmės asmenvardžiai.

ABSTRACT

The article deals with the person's proper name of one district, the origin, the formation and the prevalence of which has never been mentioned in the works of Lithuanian antroponymy.

KEY WORDS: antroponyms, the influence of the Slavic languages upon Lithuanian surnames, old two-stem person's proper names of patronymic, nonpatronymic and nickname origin.

Sumanymas tirti mažo miestelio – Čekiškės, esančios Kauno rajone ir pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose paminėtos 1600 metais, asmenvardžius kilo dar mokantis mokykloje. Istorinis krašto vystymasis daugmaž tyrinėtus: surasti raštai su pirmuoju vardo paminėjimu, perskaityta Bonaventūros Miknevičiaus istorinė giesmė apie Čekiškės bažnyčią, papildyta Čekiškės Švč. Trejybės bažnyčios, paskelbtos architektūriniu paminklu, bei mokyklos istorinė medžiaga.

Istorinių kataklizmų veikiama lietuvių tauta turėjo daug patirti ir iškęsti, todėl jos kultūrinė evoliucija nebuvo tolygi. Tiriant Čekiškės apylinkės asmenvardžius atsiskleidė lietuvių tautos ir tautinių mažumų, ypač lenkų ir žydų, istorinio-kultūrinio vystymosi specifika.

Nagrinėjant bažnytinio archyvo knygas, kurios buvo rašytos lotynų, lenkų, rusų, vokiečių ir lietuvių kalbomis, atsiskleidžia kalbos vystymosi ypatumai ir specifika. Asmenvardžius tiriant sociolingvistiniu metodu, naudotasi Čekiškės seniūnijos gyventojų kartoteka.

Svarbiausi darbo uždaviniai buvo: apžvelgti tikrinių – didžiausią dėmesį skiriant asmenų vardams – ir bendrinių žodžių ryšį, parodyti, kokios kilmės ir darybos yra asmenvardžiai, išskirti anksčiau buvusius ir dabar esamus populiarius antroponimus, numatyti dabartinių asmenvardžių ateitį.

Tikrinių ir bendrinių žodžių ryšys

Bendrinių, arba apeliatyvinių, žodžiais vadinami tokie žodžiai, kurie, pasak J. Palionio [6. P. 196], gali reikšti ir atskirą, skyrium paimtą daiktą, ir tam tikrų vienuolių daiktų, reiškinų klasę. Bendrinių žodžių priešybė yra tikriniai žodžiai, arba vardai. Tikriniais žodžiais vadinami atskiri individualūs daiktai, neatsižvelgiant į jų požymius ir santykius su panašiais daiktais.

Tikriniai žodžiai neturi tokios leksinės reikšmės kaip bendriniai, tačiau jų reikšmė yra labai apibendrinta. Ji perteikia patį bendriausią pavadinimo santykį su asmeniu, geografiniu objektu, meno, literatūros kūriniu etc. Tikriniam žodžiui geriau nei bendriniam tinka „ženklas“ sąvoka, nes jie tiksliai įvardija atskirus objektus ar jų grupes.

Tikrinių ir bendrinių žodžių tarpusavio sąsaja yra nevienoda. Daugeliui kalbančiųjų, kurie tarią vienokį ar kitokį vardą, nekyla jokių asociacijų su bendrinio žodžiu, iš kurio tas vardas yra kilęs. Pavardėms, kilusioms iš pravardžių, galima priskirti savotišką asociacijų, emocijų atspalvį, todėl teiginys, kad visi tikriniai žodžiai yra antiemociniai, lyg ir netinka tikrinių žodžių grupei – pavardėms – apibūdinti.

Tikrinių ir bendrinių žodžių ryšys kėlė ir tebekelia įvairių diskusijų. Apie tikrinių žodžių

reikšmę ir jų santykių su sąvokomis klausimus rašė tiek lingvistai, tiek ir filosofai. Vieni jų – H. Šperberis, O. Jespersenas, O. Ždanovas – manė, kad tikriniai žodžiai iš esmės niekuo nesiskiria nuo bendrinių, kad jie turi leksinę reikšmę ir reiškia sąvokas. Tačiau daugiau yra tokių, kurie mano, jog tarp tikrinių ir bendrinių žodžių esama nemažo skirtumo ir jog tikriniai žodžiai neišreiškia sąvokų bei neturi leksinės reikšmės. Šios nuomonės šalininkai yra lingvistai: S. Ulmanas, A. Gordineris, L. Veisgerberis, P. Trostas, A. Vanagas.

Asmenų įvardijimas

Lietuvių antroponiminė sistema nuėjo ilgą kelią nuo asmenų įvardijimo vienu asmenvardžiu iki šiandieninio įvardijimo vardu ir pavarde. Tiriant šį šimtmetinį procesą, bandoma atsekti, kada susiformavo pavardės. O joms atsirasti pradžia davė dvinaris lietuvių įvardijimas.

Ikikrikščioniškoje Lietuvoje žmogui užteko turėti vien vardą, nes gyventojų buvo nedaug, o vardai tik pabrėžė vienokį ar kitokį jų bruožą (*Daug-vilas – tas, kuris daug viliasi, Taut-ginas – tas, kuris gina tautą, Vis-valdas – tas, kuris viską valdo*). Plečiantis ryšiams tarp etninių grupių, išaugus gyventojų skaičiui ir taip atsiradus daugeliui bendravardžių, svarbu buvo asmens pavadinimą patikslinti. Taip, pridėjus vardo turėjo gyvenamąją vietą, amatą, tėvo ar brolio vardą, atsirado pavardžiai. Toks reiškinys randamas ir po 600 metų. Čekiškėje gyvena dvi Janinos Bačiūnienės, tačiau tik viena jų taip vadinama. Kita yra žinoma kaip Petro Janė (vyro vardas).

Visus istoriniuose dokumentuose iki XVI amžiaus pasitaikančius vienarius įvardijimus galima skirstyti į tautinius ir krikšto vardus.

Dalis buvusių dvikamienių vardų peraugo į pavardes: *Gedminas, Olbutas, Kontrimas, Buividienė* (pavyzdžiai, kurie bus pateikti, yra čekiškiečių asmenvardžiai).

XVII amžiaus istoriniuose dokumentuose asmenų įvardijimai vienu vardu dar labai dažni. Vienu asmenvardžiu įvardijami žemesniųjų sluoksnių gyventojai, kurie dokumentuose

užrašyti taip, kaip vadinami. Toks reiškinys ypač reikšmingas tiriant pravardes. XVIII amžiuje vienariai įvardijimai ypač reti.

Įvardijimas vardu su pavardžiu, kurie vartoti iki XVI amžiaus, liudija dvinarės lietuvių antroponimikos užuomazgas. Ilgainiui išsigalėjo dvinaris asmenų įvardijimas: pirmasis narys – krikšto vardas, o antrasis – tautinis. Iš pradžių šie du vardai buvo jungiami žodeliais „kitaip“, „arba“. Pamažu tokį užrašymą išstūmė vardu rašymas be jokio jungtuko. Kitas pavardžių rašymo būdas buvo toks: pirmasis narys – tautiškas ar krikščioniškas vardas, o antrasis – antroponimas su patronimine priesaga (tėvavardis ar kitoks patronimas).

Antuosius XVII amžiaus dvinario asmenų įvardijimo narius galima skirti į patroniminius bei nepatronimines kilmės asmenvardžius. Tuometiniai tėvavardžiai buvo daromi ne tik su priesaga *-aitis*, bet ir su *-ūnas, -onis, -ėnas, -ynas*.

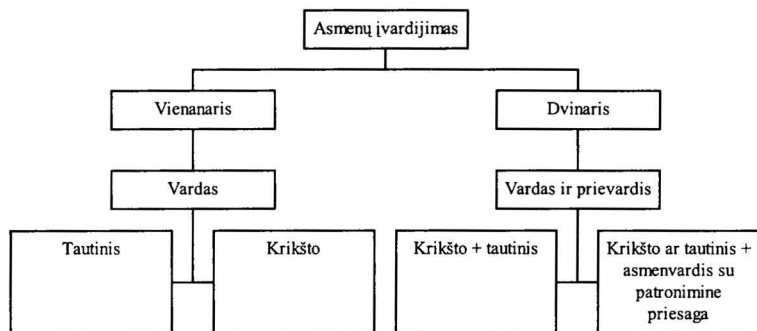
Nepatronimines kilmės asmenvardžiai dažniausiai buvo pravardiniai antroponimai, kurie atsirado iš augalų, gyvūnų pavadinimų, kitų daiktavardžių. Tai iš pradžių buvo pravardės, kurios ilgainiui peraugo į pavardes. Tokie asmenvardžiai, kurie atėjo iš XVII amžiaus, Čekiškėje randami XX amžiaus pabaigoje: *Arbūzas, Balsys, Barzdaitis, Beržinskienė, Burneikytė, Kanapinskas, Lopetienė, Mazgeika, Meiliūnas, Plepys, Pūdyraitis, Šukytė, Vaivada, Žemaitis*. Toks žmonių įvardijimas išplito ir stipriai nesikeitė iki šių dienų.

Iš asmenų įvardijimo dviem asmenvardžiais išsiskristalizavo lietuvių įvardijimas vardu ir pavarde. Šio vyksmo rezultatą liudija XVII amžiaus antroponimika.

Dar ir šiandien daugelis mokslininkų nesutaria, kas yra pavardė. Jie pateikia kelis apibrėžimus, kuriuose išryškėja universalusis pavardės bruožas – paveldimumas ir priklausymas vienos šeimos nariams.

Istorinės bei socialinės sąlygos turėjo bene didžiausios įtakos bendram pavardžių formavimuisi.

1 lentelė Asmenų įvardijimas

Čekiškėčių pavardės

Be Čekiškės miestelio gyventojų pavardžių, čia aptarsiu ir artimiausių kaimų – Kilovos, Eikščių, Raudonės, Padubysio, Kairių bei Prienų – gyventojų asmenvardžius.

Jei pavardę teturi tik vienintelė giminės atstovė – moteris, tai pateikta moteriška pavardė. Mirus šioms moterims pavardė šitoje apylinkėje gali visai išnykti.

Čekiškėje ir minėtuose kaimuose šiandien užrašytos 293 pavardės. Remiantis bažnytiniu archyvu galima daryti išvadą, kad seniausios pavardės yra šios: *Astrauskas (Astrowskis, Ostrowskich)*, *Bakanauskas (Bachanowskich, Bakanowski)*, *Bakanauskas (Bachanowskich, Bakanowski)*, *Cinkus (Cinkus)*, *Danyla (Danilowiczow)*, *Furmonas (Furmon, Furmonov)*, *Grabauskas (Grabowskis, Grabovskov, Grabovska)*, *Jaugėlas (Jaugielowny, Jagello)*, *Kochanauskas (Kochanowski, Kochanovska)*, *Laurinavičius (Lavriniović)*, *Marma (jau nesutinkama)*, *Maziliauskas (Mazileuskich, Mazilevska, Mazilevičov)*, *Nekrošius (Nekraszow, Nekrašov, Nekroszius)*, *Olbutas (Olbut, Ulbut)*, *Pečiulis (Peczulis)*, *Rajunčius (Rajuncow)*, *Subatis (Subatevski, Subatisov)*, *Šliuževičius (Sliuževicz)*, *Tarankus*

(*Trankow*), *Unikauskas (Unikauskich, Unichovski)*, *Vaičekauskas (Woucehowskiej)*, *Zarankus (Zarankow, Zarankov)*, *Žotkevičius (Žotkevič)*.

Nors kalbininkė V. Maciejauskienė [5. P. 103 – 102] teigia, kad XVIII amžiuje lietuvių pavardės jau buvo susiformavusios, bažnytinis archyvas rodo, jog amžiams bėgant pavardės buvo užrašomos lenkiškai (1848–1853 metai; Krikšto metrikai), rusiškai (1855–1863 metai; Krikšto metrikai), vokiškai (1917–1923 metai; Užsakių metrikai) Kiekviena kalba vis ką nors pakeitė: pridėjo ar numetė priesagą, galūnę. Pavardės tapo visos tautos reprezentantu. Šitas tautos simbolis įprasmino tautą, kuri daugelį amžių turėjo vilkti svetimųjų jungą, jausti įvairių kalbų įtakas. Tai rodo anksčiau pateikti pavyzdžiai.

Nedaug čekiškėčių turi pavardes, susidariusias iš senųjų lietuvių dvikamienių asmenvardžių: *Draudvilas (Draud- „drausti“, vil- „viltis, tikėjimas“)*, *Gedminas (Ged- „gedauti, gedėti, gailauti, liūdėti“, min- „minti, turėti galvoje“)*, *Jaugėla (Jau- kilmė neaiški, gėl- „gėla, didelis skausmas“)*, *Kontrimas (Kant- „kėsti, kentėti, kančia“, rim- „rimti, ramus“)*, *Olbutas (Al- „alėti, rėkauti“, but- „būti, būtis, butas“)*, *Sirtautas (Sirt- „sirti, supti“, taut- „tauta“)*, *Žutautas (Žut- „žūti“, taut- „tauta“)*.

Pravardinės kilmės pavardžių taip pat nėra daug. Kiek gausesnė yra pavardžių, susidariusių iš šventų vardų, grupė: *Kasperavičienė* (*Kasparas*), *Lukoševičius* (*Lukošius*), *Morkus* (*Morkus*), *Petrauskas* (*Petras*), *Simonavičius* (*Simonas*), *Urbaitis* (*Urbanas*). Šios pavardės nėra tokios senos kaip lietuviškos dvikamienės, tačiau aišku, kad jos atėjusios iš XIV amžiaus pabaigos – XV amžiaus pradžios, po lietuvių apsikrikščijimo 1387 metais.

Patroniminės darybos asmenvardžiai iš pradžių nurodydavo tik priklausymą šeimai, tačiau ilgainiui jie virto pavardėmis. Čekiškės krašte tokių pavardžių rasta nedaug.

Tyrinėjant čekiškėčių antroponimus pagal kilmę, paaiškėjo, kad yra nemažai slavų kilmės pavardžių (lenkų, baltarusių). Jos turi ne tik slavišką priesagą -avičius, -evičius, bet ir slavišką šaknį. Lietuviškų pavardžių slaviniams vyko dėl neišmanėlių raštininkų kaltės, o dažnai ir sąmoningai aukštinant lenkų kalbą.

Apie 4% visų asmenvardžių sudaro germaniškos kilmės pavardės: *Bendikas* – *Bendig*, *Cinkus* – *Zink*, *Dikšaitis* – *Dieckschen*, *Furmonas* – *Fuhrmann*, *Gešventas* – *Geschwendt*, *Jakštas* – *Jakstas*, *Kivaras* – *Kiveras*, *Mejeras* – *Mejer*, *Sibitys* – *Sibit*.

Čekiškėčiai priklauso vidurio aukštaičiams, todėl jiems būdinga nekirčiuotą balsį *o* versti į balsį *u*, trumpinti balsį *y*. Šis reiškinys pastebimas ir antroponimuose: *Buivydienė* – *Buividaitė*, *Kochanauskas* – *Kukanauskas*, *Ogenskas* – *Ugenskytė*, *Olendra* – *Ulendra*.

Kalbėdami čekiškėčiai ilgas pavardes trumpina, numesdami priesagas: *Bakevičius* – *Bakas*, *Kumetaitis* – *Kumetis*, *Obolevičius* – *Obelys*, *Radzevičius* – *Radzys*, *Rekevičius* – *Rekys*, *Rolius* – *Rolys*, *Žėglevičius* – *Žėglys*, *Žotkevičius* – *Žutkus*.

Čekiškėje gyvena ne tik lietuvių, bet ir rusų, lenkų, estų tautybės žmonės. Moteris, turinti rusišką pavardę – *Begejeva*, – sūnų įregistravo pavarde su lietuviška galūne – *Begejevas*. Lenko *Rimpo* žmonos ir dukters pavardės turi lietuvišką galūnę (*Rimpienė*, *Rimpaitė*). Estiška pavardė *Hiimae* užrašyta taip kaip tariama – *Hiijame*. Ir žmona, ir vyras, ir skirtingų lyčių vaikai turi tokią

pačią pavardę.

Vienos čekiškėčių pavardės yra dažnos, kitos – retesnės. Yra tokių pavardžių, kurias turi tik vos viena kita šeima ar net tik vienas žmogus. 54 pavardėms (18,43 %) Čekiškės krašte gresia išnykimas, nes šias pavardes tesaugo tik senos moterys (*Balčikonienė* (g. 1910), *Buivaidienė* (g. 1906), *Ugenskytė* (g. 1922)). Rečiausios pavardės yra šios: *Abraitis*, *Juozanaitienė* („Lietuvių pavardžių žodyne“ nurodyta, kad ši pavardė užfiksuota tik Čekiškėje), *Kulišauskas*, *Mazgeika*, *Purvelienė*, *Samkus*, *Sibitys*, *Šlamiškienė*, *Ulendra*, *Vinkšnaitis*. Iš anksčiau ypač populiarių pavardžių 5 variantai šiandien jau neaptinkami: *Lipnickis*, *Marma*.

Populiariausių Čekiškėje pavardžių ketvertukas: *Kokanauskas*, *Kukanauskas*, *Bakšenskas*, *Balsys*.

Dėl istorinių aplinkybių mažai tyrinėtose moterų pavardėse, nes moterys nedalyvavo viešajame gyvenime taip aktyviai kaip vyrai. 1917 – 1918 metais Mirčių registravimo knygoje pavardės užrašytos tik lenkiškai. Moteriškos pavardės rašomos su vyriškėmis galūnėmis -is, -us: *Agnessa Adomaitis*, *Marianna Balsis*, *Elizabeth Pečiulis*, *Magdalena Rebždis*, *Emilija Szaltis*, *Mariana Tarankus*, *Anna Vajnorius*, *Helena Vasilius*.

Iki pat 1920 metų niekur nėra randama moteriškų pavardžių, pagal kurias būtų galima spręsti, ar moteris ištekėjusi, ar ne, tai yra pavardžių su šiomis priesagomis: -aitė, -ytė, -utė, -ienė.

Iki XX amžiaus vidurio įvairiose knygosose tos pačios moteriškos pavardės užrašomos keliais variantais: *Dobrovalskaitė* – *Dobrovalskytė*, *Ramanauskytė* – *Ramanauskaitė*, *Rekevičaitė* – *Rekevičiūtė*, *Statkevičaitė* – *Statkevičiukė* – *Statkevičiūtė*, *Tarosevičaitė* – *Tarosevičiūtė* – *Tarosevičytė*, *Urbonytė* – *Urbanavičiūtė*, *Žiaukutė* – *Žiaukaitė*. Šiandien Čekiškėje yra tik viena moters pavardė, sudaryta iš dviejų pavardžių: *Vaičiūnaitė* – *Vaičekauskaitė*. Pirmoji – mamos mergautinė, o antroji – tėvo pavardė.

1945 metų Užsākų ir Mirimų registracijos knygoje matomos jau sunormintos pavardės.

Čia apžvelgtos pavardės atspindi visos tautos

likimo vingius, išbandymus. Visą Lietuvos kalbą ir kultūrą XVII – XVIII amžiuje ypač palietė polonizacija. Su lenkiškąja kultūra plito ir „lenkiška kilmė“, todėl daug lietuviškų pavardžių buvo suslavintos. Lietuvišką kamieną turėjusios pavardės buvo slavinamos pridodant prie jų nelietuvišką priesagą. Slaviškų pavardžių gausa šiame krašte galima paaiškinti ir tuo, kad viename

kaime netoli Čekiškės gyveno daug lenkų. Toks rusifikacijos ir polonizacijos poveikis ryškus ne tik šiame krašte, bet ir visoje Lietuvoje. Makaronine kalba dar ir XX amžiaus pradžioje buvo rašomos bažnytinės knygos. 1917 metais grafų pavadinimai Užsākų knygoje išspausdinami vokiškai, žmonių pavardės rašomos lenkiškai, o įvairūs komentarai – lotyniškai.

2 lentelė Pavardžių kilmė ir daryba

Kilmė	Kiekis	Procentai	Daryba	Kiekis	% - nuo darybos	% - nuo kilmės
Lietuviška	85	29	Patroniminė	25	29,4	8,5
			Pravardinė	51	60	17,4
			Dvikamienė	9	10,6	3,1
Slaviška	196	66,9				
Germaniška	12	4,1				
Iš viso	293					

Prisilietęs prie senųjų raštų pajunti, kad tai didžiulis turtas, kurį reikia saugoti, tyrinėti. Svarbu, kad nuo tų senųjų raštų būtų nuvalomos laiko dulkės, kad jais imtų domėtis ne tik kalbos specialistai, bet ir istorikai, etnografai, sociologai.

Eina amžiai, ir tik archyvuose lieka užfiksuotos vieno ar kito krašto protėvių pavardės.

LITERATŪRA

*Čekiškės parapijos Krikšto metrikų registracijos knyga. 1855 – 1863. (Šaltinis saugomas Čekiškės bažnyčios archyve.)

**Čekiškės parapijos Užsākų metrikų registracijos knyga. 1917 – 1923.

***Čekiškės parapijos Sutuoktavių registracijos knyga. 1848 – 1855.

1. *Butkus A.* Lietuvių pravardės. Kaunas, 1995.

2. Lietuvių pavardžių žodynas. A – K. Vilnius, 1985.

3. Lietuvių pavardžių žodynas. L – Ž. Vilnius, 1989.

4. *Maciejauskienė V.* Lietuvių pavardžių susidarymas. Vilnius, 1991.

Lina Bačiūnaitė, Ilona Mickienė

ANTROPONYMS OF ČEKIŠKIĖČIAI

Summary

The concept of a sign is better applied to proper words than to common ones, as they reveal the most general relation of its denotation with a person, a geographic object, a piece of art, etc. The surnames descending from nicknames bear certain associations as well as emotional shade.

Lithuanian antroponymic system has passed a long way since the naming of a person by one personal proper name developed to the present

day naming by a name and a surname. The result of this change is revealed in the 18th century antroponymy.

Even today linguists cannot come to the point with regard to the definition of a surname, though they agree on its inheritability and belonging to one family.

There are 293 surnames registered in Čekiškė today. Referring to Church archives, the oldest surnames are the following: *Astrauskas*, *Bakanauskas*, *Kochanauskas*, *Maziliauskas*.

Lithuanian surnames were formed in the 18th century Church archives prove that in the course of the centuries, the surnames were written in Polish (1848 – 1853), Russian (1855 – 1863) and German (1917 – 1923). Each of these languages had influenced certain changes in suffixes and endings of the surnames. In such a way the surnames began representing the nation.

Few inhabitants of Čekiškė have surnames descending from old Lithuanian two-stem personal proper names: Draudvilas, Gedminas and Kontrimas. A larger group of surnames includes those derived from the names of the saints: Lukoševičius, Morkus, Simonavičius.

The surnames of patronymic and nickname formation are exceptionally rare.

With regard to origin, the largest group is made up of Slavic surnames. This is revealed not only by the Slavic suffixes *-avičius*, *-evičius* but also by the Slavic root.

The influence of Slavic languages upon the Lithuanian surnames took place due to uneducated clerks, though in many cases it appeared as an outcome of the conscious canonization of the Polish tongue. The surnames of the Germanic origin make up just 4 % in Čekiškė.

Due to dialectal peculiarities (the vowel shortening), the surnames had several variants: *Kocanauskas* – *Kukanauskas*, *Olendra* – *Ulendra*.

As women did not take an active part in public life, their surnames appear in the official sources very late. In many cases, they were spelled with masculine endings: Marianna Balsis. Magdalena Rebždis.

In the register of deaths of 1945, the surnames are already normed.

The surnames reveal all the turnings and trials in the destiny of our nation. The influence of Russification (Russian) and Polonization (Polish) was felt all over the country and especially in Čekiškė, where lived many Polish people.

Recenzavo dr. Alvydas Butkus